

พัฒนาการรูปแบบเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา

The Development of Traditional Thai Theatre Costume
of Surat Jongda's Costume House

ธรรมรัตน์ โถวาสกุล¹

Tammarat Towasakul

E-mail: tammatowa@gmail.com

กัจจกร แซ่เจียง²

Kamjorn Saecheong

Received: June 7, 2023

Revised: December 6, 2023

Accepted: December 7, 2023

¹อาจารย์ประจำสาขาวิชานาฏศิลป์และศิลปการแสดง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม
Instructor, Department of Dance and Performing Arts, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Rajabhat Chandrakasem University

²อาจารย์พิเศษสาขาแฟชั่นดีไซน์ วิทยาลัยการออกแบบ มหาวิทยาลัยรังสิต

Special Instructor, Department of Fashion Design, College of Design, Rangsit University

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการรูปแบบของเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย และศึกษากระบวนการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม รวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ผลการวิจัย จากการศึกษาพบว่าพัฒนาการรูปแบบเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา แบ่งได้เป็น 4 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 เป็นช่วงเริ่มศึกษาลวดลายเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณของกรมมหรสพในรัชกาลที่ 6 นำไปประยุกต์ใช้กับเครื่องแต่งกายของการแสดงโขนจินตนาถมิตร ณ ศาลาเฉลิมกรุง และพิธีเปิดเขียนเกมส์ ช่วงที่ 2 เป็นช่วงเริ่มศึกษาลักษณะลวดลายการปักจากชิ้นส่วนเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย และภาพจิตรกรรมในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อนำมาออกแบบและประยุกต์ใช้กับเครื่องแต่งกายของการแสดงในงานเทศกาลวัดอรุณ ช่วงที่ 3 เป็นช่วงเริ่มทำงานร่วมกับคณะละครอาภรณ์งาม รื้อฟื้นวิธีการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณ ศึกษาวิธีการเลือกผ้า วิธีการใช้สี และการปักผ้าแบบโบราณ และช่วงที่ 4 เป็นช่วงเริ่มการทำงานร่วมกับมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพฯ และคณะผู้เชี่ยวชาญ รื้อฟื้นและอนุรักษ์วิธีการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณ ศึกษาขั้นตอนและกระบวนการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณ ใช้วัสดุและเทคนิควิธีการปักแบบโบราณ เพื่อใช้ในการแสดงโขนพระราชทาน จากผลการวิจัย จะเห็นได้ว่า คุณสุรัตน์ จงดา เป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณ มีการศึกษาค้นคว้าข้อมูลและทดลองประกอบสร้างตามหลักวิชาการ และได้สนองพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์เครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณ รูปแบบเครื่องแต่งกาย โขน-ละครไทย ที่สร้างขึ้นตามแบบโบราณของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา ได้รับการยอมรับว่ามีความสวยงามเป็นที่ประจักษ์จากงานแสดงโขนพระราชทานที่จัดแสดงต่อเนื่องและได้รับความนิยมมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: พัฒนาการ เครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย บ้านเครื่อง

Abstract

The purpose of this research was to study the development of traditional Thai theatre costumes and to study the process of creating traditional Thai theatre costumes of Surat Jongda's Costume House based on documents, interviews and participatory observations. The data were then collected and analyzed. It was found that the development of traditional Thai theatre costumes and the process of creating traditional Thai theatre costumes of Surat Jongda's Costume House can be divided into 4 phases. The first phase is to study traditional Thai theatre costumes of Department of the Performing Arts in the reign of King Rama VI and apply them to the costumes of the Chintanarumit Khon performances at Chalerkrung Sala Theatre as well as at the opening ceremony of the Asian Games. The second phase is to study the characteristics of embroidery patterns from the fragments of Thai theatre costumes as well as the paintings in the early Rattanakosin period to design and apply to the costumes of the performances in the Wat Arun Festival. The third phase is to work with Arporn Ngam Dance Theater to revive ancient Thai theatre costumes and learn how to choose fabrics, use colors and embroider traditional fabrics. The fourth phase is to work with the Support Foundation of Her Majesty Queen Sirikit of Thailand and a panel of experts to revive and preserve traditional Thai Khon costumes and dramas, to study the process of making Khon-Thai drama traditional costumes, and to use materials and techniques of ancient embroidery methods for the royal pantomime. The results reveal that Khun Surat Jongda has played a role in creating traditional Thai theatre costumes by engaging in the studies, research and experiments to create and fulfill the wishes of Her Majesty Queen Sirikit the Queen Mother in restoring and preserving traditional Thai theatre costumes. The traditional Thai theatre costumes created according to the ancient style of Surat Jongda's Costume House have been

recognized for their beauty as evident from the Royal Khon performances that have been performed continuously and maintained their popularity until the present day.

Keywords: Development, Traditional Thai Theatre Costume, Costume House

บทนำ

เครื่องแต่งกายสำหรับการแสดงนาฏศิลป์ไทย มีลักษณะเฉพาะและมีการพัฒนา รูปแบบมาเป็นเวลานานจนเกิดแบบแผนหรือบัญญัตินิยมในเรื่องเครื่องแต่งกาย เป็นสิ่งแรกที่ผู้ชมสัมผัสได้ก่อนสิ่งใด เมื่อผู้แสดงปรากฏตัวบนเวทีเพื่อทำความเข้าใจกับตนเองก่อนว่าสิ่งที่นักแสดงสวมใส่อยู่บนเวทีเบื้องหน้าตนนั้นคือตัวละครประเภทใด อยู่ในสถานะอะไร ถ้าเป็นเครื่องแต่งกายที่ผู้ชมคุ้นเคย ก็จะไม่เกิดความกังขา แต่จะเป็นการชื่นชมในความงาม ถ้าเป็นเครื่องแต่งกายที่ไม่คุ้นเคย ไม่เคยพบเห็นมาก่อน ผู้ชมก็จะพยายามจับประเด็นให้ได้ว่าเครื่องแต่งกายมีจุดเด่นตรงไหน หรือมีความงดงามเพียงใด

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในตำนานละครอิเหนาเกี่ยวกับเครื่องแต่งกายละครไทยว่า “ชั้นเดิมทีเดียว ละครคงแต่งตัวอย่างสามัญ เป็นแต่เครื่องประดับในเวลาเล่น ต่อเมื่อมีละครเล่นกันแพร่หลายแล้ว จึงมีผู้คิดประดิษฐ์เครื่องแต่งตัวขึ้นสำหรับแต่งตัวละครที่จะทำบทเป็นท้าวเป็นพระยา ในละครโรงหนึ่งก็เห็นจะแต่งแต่คนเดียว เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า “ตัวยืนเครื่อง” ความบ่งว่า ละครตัวอื่นมิได้ทรงเครื่อง ถ้าแต่งเครื่องตัวเป็นหลายอย่าง ก็คงเรียกต่างกันว่า ยืนเครื่องพระและยืนเครื่องนาง จะหาเรียกแต่ว่า “ยืนเครื่อง” เท่านั้นไม่” (Damrong Rajanubhab, 1964) จากคำกล่าวนี้นี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเครื่องแต่งกายละครไทยที่มีความแตกต่างและความหลากหลาย แสดงถึงฐานะของตัวละครที่ปรากฏในลวดลายและสีสันทนของเครื่องแต่งกาย

ความสำคัญอย่างหนึ่งของเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ก็คือ กระบวนการสร้างเครื่องแต่งกาย ซึ่งถือเป็นงานศิลปะชั้นสูง ทั้งการออกแบบลวดลาย วัสดุที่ใช้ วิธีการปัก และการสร้างเครื่องประดับต่าง ๆ ทั้งที่เป็น ศิราภรณ์ และถนิมพิมพาภรณ์ ซึ่งเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ในอดีตจะถูกสร้างขึ้นด้วยความประณีต มีสัดส่วน รูปทรง และรายละเอียดที่เป็นไปตามหลักวิชาการช่างศิลปะของไทย แต่ในปัจจุบันจะถูกสร้างขึ้นเพียงเพื่อให้ครบองค์

ประกอบเท่านั้น นอกจากไม่เป็นไปตามสัดส่วนตามที่โบราณจารย์วางหลักเกณฑ์ไว้แล้วยังพบว่ามีารออกแบบและวางลวดลายน้อยเกินกว่าที่จะเรียกได้ว่าเป็นศิลปะการสร้างสรรค์เครื่องแต่งกาย ดังที่ Yupho D. (1988) ได้กล่าวไว้ว่า “การประดิษฐ์สร้างเครื่องแต่งตัวละคร ได้มีสืบต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย ช่างผู้มีฝีมือได้ประดิษฐ์ให้ประณีตงดงามยิ่งขึ้น จนกลายเป็นแบบแผนของศิลปะประเภทนี้สืบต่อกันมา ครั้นเมื่อล่วงสมัย ความสำคัญและความหมายของเครื่องแต่งตัวบางอย่างก็หมดไป นอกจากจะถือว่าทำขึ้นตามธรรมเนียม เป็นศิลปะที่กำหนดนิยมกันมา”

วัสดุที่ใช้และเทคนิควิธีการปัก เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียด อีกทั้งขนาดและความหนาของชิ้นส่วนเครื่องแต่งกายที่เป็นผ้าปัก ยังมีผลกระทบต่อด้านความงามในการแต่งกายด้วย วิธีการหรือกระบวนการสร้างเครื่องแต่งตัวนั้น ถือได้ว่าเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มผู้สร้างเครื่องแต่งตัว ที่ได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง ซึ่งนับเป็นภูมิปัญญาของเหล่าบรมครูทางด้านศิลปะการละครที่จะรังสรรค์ความวิจิตรบรรจงลงบนเครื่องแต่งตัวของผู้สวมใส่ แล้วยังเป็นการบอกถึงความเป็นสกุลช่างที่มีลักษณะเฉพาะกลุ่ม

การสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยในปัจจุบันนั้น พบว่ามีบ้านเครื่องที่ประกอบอาชีพนี้อยู่หลายกลุ่ม ซึ่งแต่ละกลุ่มก็จะมีลักษณะเฉพาะในการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยที่ต่างกัน ทั้งในเรื่องลวดลาย วัสดุที่ใช้และเทคนิควิธีการปัก เช่น บ้านเครื่องคุณรัตน (นายศิริรัตน ปานเสน ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น นายวัชรพงศ์ ปานเสนชุดิพันธุ์) ก็มีจุดเด่นในเรื่องของการออกแบบเครื่องแต่งกายโขนละครไทยที่เป็นแบบฉบับของคุณรัตนเอง เครื่องโขนของคุณรัตนจะมีการออกแบบลวดลาย แบบลายกนก แบบลายปา (ปักลายเลื่อมสีก้านสีดอก) ลายละครของดั้งเดิม มีวิธีการปักแบบหักดินขอ (ปักทองขวาง) อย่างกรมศิลปากร หรือมีรูปแบบของเครื่องแต่งกายเป็นแบบโบราณที่มีสีแสดกับตัวเสื้อคนละสี (Vongverat, 2008) และอีกหนึ่งในบ้านเครื่องที่เป็นที่รู้จักคือ บ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา ซึ่งมีการเรียนรู้มาจากหลายสกุลช่างที่มีชื่อเสียงหลายท่านและเป็นผู้คนสำคัญในการสร้างศิวารมณ์ เครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย เช่น ครูตาทิพย์ แก้วดวงใหญ่ (บุตรของครูชิต แก้วดวงใหญ่ ช่างทำหัวโขนที่มีชื่อเสียง) อาจารย์รวินัย หิรัญมาศ (ข้าราชการเกษียณ อาจารย์พิเศษวิทยาลัยเพาะช่าง) อาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต (ศิลปินแห่งชาติ) โดยได้ศึกษาในเรื่องการทำหัวโขน ศิวารมณ์ วัสดุที่ใช้ในการสร้างเครื่องแต่งกายและหัวโขน รวมถึงวิธีการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย และเริ่มสร้าง

หวัชน ศิราภรณ์ งานปักเครื่องโขน-ละคร ด้วยการลองผิดลองถูกหลายครั้ง (Jongda S, personal communication, December 10, 2021) จนคุณสุรัตน์ จงดา ได้พัฒนางานของตนให้มีเอกลักษณ์ในการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยของตนเอง

คุณสุรัตน์ จงดา ภูมิลำเนาเดิมเป็นคนจังหวัดกาฬสินธุ์ เริ่มสนใจในเรื่องของเครื่องแต่งกายละครไทยมาตั้งแต่วัยเยาว์ จากการชมละครจักร ๆ วงศ์ ๆ ที่ฉายในโทรทัศน์ จึงคิดที่อยากจะประดิษฐ์เครื่องแต่งกายละครไทย โดยนำกระดามาตัดเป็นกระบังหน้าตามแบบอย่างให้เห็น หลังจากที่ได้เข้าศึกษาในวิทยาลัยนาฏศิลปกาฬสินธุ์ คุณสุรัตน์ จงดา ก็ได้มีโอกาสเข้าไปคลุกคลีกับเครื่องแต่งกายโขน-ละคร จากการแสดงและสวมใส่ จนกระทั่งได้เข้ามาศึกษาต่อในระดับปริญญาตรี หลักสูตรศึกษาศาสตรบัณฑิต ที่สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล จึงได้มีโอกาสเรียนวิชาการประดิษฐ์เครื่องแต่งกาย เริ่มตั้งแต่การขึ้นเสด็จ และฝึกหัดการปักข้อเท้า ด้วยดินและเลื่อม

การเข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ ของคุณสุรัตน์ จงดา นั้น ทำให้ได้รู้จักบ้านเครื่องและสถานที่ให้เช่าเครื่องแต่งกายโขน-ละคร หลายแห่งด้วยกัน เช่น บ้านเครื่องครุตั้ง บ้านเครื่องครุชน บ้านเครื่องครุอุทัย บ้านเครื่องและหุ่นกระบอกครุบุญรอด เป็นต้น โดยเฉพาะบ้านเครื่องและหุ่นกระบอกครุบุญรอดที่มีการสร้างหุ่นกระบอก คุณสุรัตน์ จงดา ได้มีโอกาสเข้าไปเรียนรู้วิชาการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละคร วิธีการแต่งเครื่องแต่งกายโขน-ละคร ตลอดจนวิธีการสร้างและการเชิดหุ่นกระบอก การเข้าไปเรียนรู้การสร้างเครื่องแต่งกายในครั้งนี้ ทำให้คุณสุรัตน์ จงดา ได้ปักชุดกวางทอง ตัวละครในการแสดงโขนให้กับอาจารย์เสรี หวังในธรรม ซึ่งเป็นผลงานชิ้นแรกจากการได้เรียนรู้วิชาการสร้างเครื่องแต่งกาย

จากจุดเริ่มต้นความสนใจของคุณสุรัตน์ จงดา ในเรื่องเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ตั้งแต่วัยเยาว์ นำไปสู่การออกแสวงหาความรู้ ได้รับการถ่ายทอดจากผู้รู้ ศึกษาค้นคว้าข้อมูล และได้ทดลองสร้าง ฝึกฝนเกิดเป็นทักษะ มีความชำนาญ นำไปประยุกต์ จนเริ่มนำออกเผยแพร่ ในงานการแสดง งานนาฏศิลป์ งานสอน งานสื่อสารมวลชน รวมทั้งการทำงานร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ จนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในฐานะผู้นุรักษ์ และส่งเสริมงานด้านศิลปวัฒนธรรมไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการรูปแบบของเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา
2. เพื่อศึกษากระบวนการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพในรูปแบบการวิจัย เชิงกรณีศึกษา (Case Study Research) โดยออกแบบการวิจัยในลักษณะกรณีศึกษาเดียว (Single Case Study) ซึ่งกำหนดขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลเอกสาร เป็นการรวบรวมเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อศึกษาในเรื่องกระบวนการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยที่มีการจัดเก็บในรูปแบบเอกสารและงานวิจัย เพื่อเป็นข้อมูลในการนำมาวิเคราะห์ข้อมูล

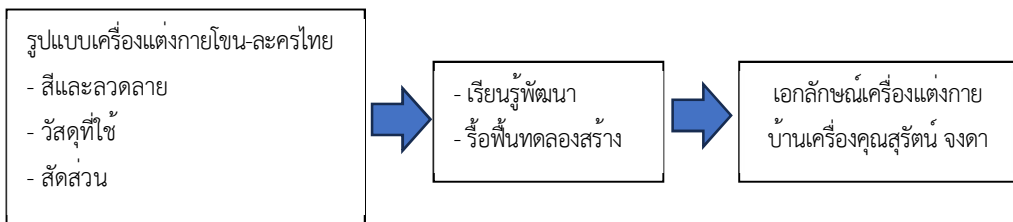
2. การสังเกต เพื่อศึกษากระบวนการทำงานในการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา โดยการสังเกตแบ่งออกเป็น

- 2.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับการทำงานในบางขั้นตอนของการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา เช่น งานปักงานประกอบชิ้นส่วนเครื่องแต่งกาย และเป็นช่างแต่งกายในการแสดงโขนมุลินีธิดังเสริมศิลปาชีพ มีประสบการณ์มากกว่าสิบปี

- 2.2 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยศึกษาจากลวดลาย วัสดุ วิธีการปัก และชิ้นส่วนของเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา ผ่านการบันทึกภาพถ่าย วีดีโอ และการจดบันทึก

3. การสัมภาษณ์ โดยสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา ทั้งการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง และแบบไม่มีโครงสร้าง

4. นำข้อมูลที่ได้มาจำแนก จัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ และนำเสนอรายงานวิจัยแบบพรรณนา

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิด

Figure 1. Conceptual Framework

ผลการวิจัยเชิงสังเคราะห์

การพัฒนาารูปแบบของเครื่องแต่งกายโชน-ละครไทย

จากการศึกษาพัฒนาการรูปแบบของเครื่องแต่งกายโชน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา ตั้งแต่จุดเริ่มต้นของการทำงาน คุณสุรัตน์ จงดา ให้สัมภาษณ์ว่าพัฒนาการของเครื่องแต่งกายโชน-ละครไทย ที่เป็นลักษณะเฉพาะของตน แบ่งออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่ (S.Jongda, personal communication, December 10, 2021)

1. ช่วงสะสมประสบการณ์การสร้างเครื่องแต่งกาย (ปี พ.ศ. 2536-2542) การสร้างเครื่องแต่งกายในช่วงแรกเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างเครื่องแต่งกายโชน-ละครไทย ให้กับศาลาเฉลิมกรุง หลังจากปรับปรุงซ่อมแซมและเปิดทำการในปี พ.ศ. 2536 โดยมีการจัดแสดงโชนที่เรียกว่า “โชนจินตนาถมิต” โดยเริ่มปักผ้าห่มนางเป็นชิ้นแรก คุณสุรัตน์ จงดา ได้ศึกษาลวดลายจากชิ้นส่วนของเครื่องแต่งกายโชน-ละครไทยของกรมสรรพ ในรัชกาลที่ 6 ลวดลายในยุคนี้จะเป็นการปักลักษณะหนูนลายให้สูง และปักเป็นลายกนก วัสดุที่ใช้ในการปักก็จะประกอบไปด้วย ดิ้นข้อ ดิ้นโปร่ง เลื่อม เป็นหลัก ขนาดของผ้าห่มจะมีขนาดใหญ่คลุมลงมา ถึงข้อศอก และใช้ผ้าที่มีสีสันไม่ฉูดฉาด ซึ่งต่างจากเครื่องแต่งกายโชน-ละครไทยแบบปัจจุบัน ที่นิยมใช้ผ้าตัวนสีเข้ม เช่น สีเขียวสด สีแดงสด สีน้ำเงินสด เป็นต้น

ภาพที่ 2 เครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ในการแสดงโขนศาลาเฉลิมกรุง

Figure 2. Khon-Thai drama costumes in the Khon Sala Chalerkrung
Adapted from “*Khon Sala Chalerkrung*,” by Thaiticketmajor, 2022,
<https://www.thaiticketmajor.com/performance/khon-thai-masked-dance-sala-chalerkrung-2019.html>

ภาพที่ 3 เครื่องแต่งกายของนักแสดงในงานพิธีเปิดกีฬาเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ 13
ออกแบบและสร้างโดยบ้านเครื่อง คุณสุรัตน์ จงดา

Figure 3. Costumes of performers at the opening ceremony of the 13th Asian Games, designed and created by Surat Jongda's Costume House
Adapted from “*Asian Games: Looking back on past achievements of Thai athletes*”, by BBC NEWSTHAI, 2018, <https://www.bbc.com/thai/features-45282855>

ต่อมา คุณสุรัตน์ จงดา ได้ศึกษาเกี่ยวกับลวดลายที่ใช้ในการปัก วิธีการปักแบบ โบราณ และวัสดุที่ใช้ในการปัก เพิ่มเติมจากอาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม) ปี พ.ศ. 2543 จึงได้นำความรู้มาใช้ในการสร้างเครื่องแต่งกาย โขน-ละครไทย ในการแสดงพิธีเปิดกีฬาเอเชียนเกมส์ ครั้งที่ 13 ที่ประเทศไทยเป็นเจ้าภาพ ในการแสดงพิธีเปิด (ชุด The Door) โดยนำแนวคิดการออกแบบเครื่องแต่งกายของนักแสดง มาจากการแต่งกายเลียนแบบลักษณะของตัวหุ่นหลวง คือ ตัวเสื้อและแขนเสื้อมีสีที่แตกต่างกัน เหมือนสวมเสื้อเกราะทับบนเสื้อตัวใน

สำหรับวัสดุที่ใช้ในการสร้างเครื่องแต่งกายที่ใช้ในการแสดงพิธีเปิดกีฬาเอเชียนเกมส์ จะเลือกใช้วัสดุที่เน้นมองเห็นในระยะไกล เพื่อให้ผู้ชมเห็นลวดลายที่ชัดเจน วัสดุที่ใช้จึงเป็น จำพวก แถบเงิน-ทอง นอกจากนี้ยังเน้นที่ลวดลายของผ้า โดยเลือกผ้าที่มีความมันเงา หรือมี เส้นด้นเงิน ด้นทอง ทอผสมกับเส้นใยอื่น เพื่อให้ประกายเวลากะพริบกับแสงไฟในสนามกีฬา

ผลการวิเคราะห์ช่วงเริ่มต้นในการออกแบบและสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา จะมีลักษณะเป็นการทดลองสร้างเครื่องแต่งกายแบบ เชิงพาณิชย์ โดยการออกแบบจะนำลวดลายจากเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย จากกรมมหรสพ ในสมัยรัชกาลที่ 6 มาเป็นต้นแบบ ด้วยลักษณะของลายจะมีขนาดใหญ่ อีกทั้งมีการ ปรับเปลี่ยนวัสดุ ให้มีสีสันทึบที่เข้ม มองเห็นในระยะไกล ราคาประหยัด เป็นไปตามงบประมาณ ของการสร้าง ซึ่งส่งผลให้สามารถสร้างเครื่องแต่งกายได้ปริมาณมาก และลดเวลาในการสร้าง เครื่องแต่งกายได้

เนื่องจากเป็นการออกแบบและสร้างเครื่องแต่งกายเพื่อตอบสนองความต้องการ ของลูกค้าในการแสดงเชิงพาณิชย์ คุณสุรัตน์ จงดา ต้องคำนึงขนาดของโรงละคร หรือขนาดของ สนามกีฬา ระยะสายตาของผู้ชมกับนักแสดง ระบบแสงและไฟที่ตกกระทบเครื่องแต่งกาย ดังนั้นจึง ต้องออกแบบเครื่องแต่งกายให้เหมาะสมกับปัจจัยเหล่านั้น เช่น ออกแบบลวดลายที่มีขนาดใหญ่ทำ ให้มองเห็นลวดลายได้ชัด สีของเสื้อผ้าที่สดใสนอกจากจะบ่งบอกลักษณะของตัวละครแล้ว ยัง ช่วยให้การมองเห็นตัวละครชัดเจนในระยะไกล และวัสดุที่ใช้ในการปักมีความเงาแวววาวสะท้อน แสงให้เกิดความระยิบระยับเมื่อถูกแสงไฟ เพื่อให้เกิดความน่าสนใจของเครื่องแต่งกาย

2. ช่วงพัฒนาเครื่องแต่งกายสู่ธุรกิจการแสดง (ปี พ.ศ. 2543-2544) พ.ศ. 2543 การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยร่วมกับสำนักงานกรุงเทพมหานคร จัดงานเทศกาลลวดอรุณ (ลวดอรุณราชมาราม เขตบางกอกใหญ่) โดยใช้ชื่องานว่า “เทศกาลลวดอรุณ ร.ศ. 100 ปี” เพื่อเป็น

การประชาสัมพันธ์วัดอรัณราชวรารามที่มีความสำคัญทั้งในแง่ประวัติศาสตร์และเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของกรุงเทพฯ แก่นักท่องเที่ยว ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศให้เป็นที่ยอมรับมากขึ้น โดยกิจกรรมในงานจะประกอบด้วย การจำลองภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในอดีต การแสดงต่าง ๆ เช่น ละครร้อง หุ่นกระบอก หนังตะลุง ลิเกทรงเครื่อง มวยคาดเชือก รวมทั้งโซนซักรอก

คุณสุรัตน์ จงดา ได้เข้ามาเป็นผู้ออกแบบการจัดงานในเทศกาลวัดอรัณเนื่องจากว่าวัดอรัณราชวราราม เป็นวัดที่บูรณะในสมัยรัชกาลที่ 2 ลักษณะการจัดงานงานสมโภชพระปรารค์ มีอยู่หลายประเภท เช่น โขนซักรอก หุ่นหลวง ละครโบราณ ซึ่งในการแสดงครั้งนี้คุณสุรัตน์ จงดา ได้สร้างเครื่องแต่งกายสำหรับแสดงโขนซักรอกและละครโบราณขึ้นมาใหม่

เครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยที่คุณสุรัตน์ จงดา ออกแบบนั้น ได้ศึกษาค้นคว้านำลวดลายโบราณ จากภาพจิตรกรรมสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ และชิ้นส่วนเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ มาเป็นตัวอย่างในการปัก และใช้วิธีการปักตามแบบดั้งเดิมจากชิ้นงานที่เป็นของเก่า

ลวดลายในสมัยรัชกาลที่ 2 จะนิยมผูกเป็นลายช่อดอกไม้ หรือช่อไม้เลื้อย วิธีการหุ่นลายกนกให้สูง นอกจากนั้นเครื่องแต่งกายที่เป็นตัวเสื้อของตัวพระ จะใช้วิธีการตัดเย็บ ตัวเสื้อกับแขน คนละสีกัน โดยเฉพาะบริเวณแขนจะปักลายขวางเป็นลักษณะวงกลมรอบแขนเสื้อ

ผลการวิเคราะห์ช่วงที่ 2 เป็นช่วงที่มีการจัดงานเทศกาลวัดอรัณ ซึ่งเป็นวัดที่สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยอยุธยาและมีการบูรณะครั้งใหญ่ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้คุณสุรัตน์ จงดา เกิดความคิดและแรงบันดาลใจในการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ให้ใกล้เคียงกับสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ประกอบกับเครื่องแต่งกายโขน-ละคร ในช่วงระยะนี้ ยังไม่เคยมีบ้านเครื่องใด สร้างเครื่องแต่งกายตามแบบเครื่องแบบโบราณ คุณสุรัตน์ จงดา จึงได้ศึกษาลวดลายของเครื่องแต่งกายจากเอกสาร และแหล่งความรู้ต่าง ๆ ได้แก่ ลวดลายของเครื่องแต่งกายจากภาพจิตรกรรมฝาผนัง และงานประติมากรรม ชิ้นส่วนเครื่องแต่งกายหุ่นหลวง จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จากภัณฑารักษ์ นักประวัติศาสตร์ ผู้เชี่ยวชาญนาฏศิลป์ เพื่อนำมาออกแบบและสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย โดยคุณสุรัตน์ จงดา จะวาดต้นแบบของลวดลายมาปรับขนาดให้เหมาะสมกับการปักและสัดส่วนของเครื่องแต่งกาย จากนั้นจึงเลือกวัสดุที่เหมาะสมกับงบประมาณ และหาได้ในประเทศมาเป็นวัสดุหลัก เช่น ลูกปัด หินสี ไหมปัก เลื่อมพลาสติก เพื่อให้สอดคล้องกับระยะเวลาในการผลิตที่จำกัดและงบประมาณที่ได้รับ ตลอดจนช่วงปัก

ในบ้านเครื่องของคุณสุรัตน์ จงดา ที่มีจำนวนน้อย จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการฝึกฝนการสร้างเครื่องแต่งกายแบบโบราณ โดยฝึกฝีมือในการปักเครื่องแต่งกายไปพร้อมกัน

ภาพที่ 4 ชิ้นส่วนของเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย
สันนิษฐานว่าอยู่ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

*Figure 4. A piece of Khon-Thai drama costume
assumed to have been created in the early Rattanakosin period*

ภาพที่ 5 เครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยในการแสดงเทศกาลวัดอรุณ ร.ศ. 100 ปี
ออกแบบและสร้างโดยบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา

*Figure 5. Khon-Thai drama costumes in the performances in the Ror Sor 100
Wat Arun Festival, designed and created by Surat Jongda's Costume House*

3. ช่วงรื้อฟื้นและทดลองสร้างเครื่องละครไทยแบบโบราณ (ปี พ.ศ. 2545-2547)

เป็นช่วงที่คุณสุรัตน์ จงดา ได้รู้จักกับคุณพิรณต์ ชมธวัช ซึ่งเป็นนักออกแบบทำต้นอึระ ผู้ก่อตั้งคณะละครอาภรณ์งาม เป็นผู้ที่ฟื้นฟูเครื่องแต่งกายละครไทยแบบโบราณขึ้นมาใหม่ มีความสนใจเกี่ยวกับนาฏศิลป์ไทย และเครื่องแต่งกายละครไทยมานาน โดยมีแรงบันดาลใจ มาจาก คุณคมกฤช เครือสุวรรณ (ผู้ริเริ่มโครงการอนุรักษ์และฟื้นฟูเครื่องละครไทยโบราณ) ทั้งคุณสุรัตน์ จงดา และคุณพิรณต์ ชมธวัช ได้ร่วมกันศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญ ทางนาฏศิลป์ไทย ข้อมูลจากหลักฐานเอกสาร ภาพถ่าย ภาพจิตรกรรม ประติมากรรม นำมาเป็นข้อมูลการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณ ตั้งแต่การเลือกวัสดุผ้า วัสดุ ในการปัก และวิธีการปักแบบโบราณ

ผลงานที่สำคัญที่คุณสุรัตน์ จงดา และคุณพิรณต์ ชมธวัช ร่วมกันสร้างคือการออกแบบเครื่องแต่งกายละครไทยแบบโบราณ เพื่อให้นางงามจักรวาล ปี 2005 นาทาลี เกลโบวา (Natalie Glebova) สวมใส่เพื่อถ่ายแสดงแบบ เป็นชุดยืนเครื่องตัวนางปักอย่างโบราณ ซึ่งใช้ระยะในการสร้างถึง 1 ปี

ผลการวิเคราะห์ช่วงที่ 3 การพัฒนาเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ในช่วงนี้เป็นการเผยแพร่สู่สาธารณะชน ผ่านสื่อประชาสัมพันธ์ โดยนางงามจักรวาลมาเป็นแบบสวมใส่ เพื่อให้ผู้คนทั้งในประเทศและต่างประเทศได้รู้จัก ลักษณะรูปแบบเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณจากภูมิปัญญาของช่างไทยในอดีต ด้วยการศึกษารูปแบบเชิงลึกทั้งลวดลาย วัสดุ กรรมวิธีการปักตามแบบโบราณ ให้ความงดงามเทียบเท่าเครื่องแต่งกายอย่างในอดีต ทำให้การสร้างเครื่องแต่งกายจึงใช้ระยะเวลานาน มีมูลค่าสูง และผลิออกมาได้น้อย

ในการพัฒนาการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย คุณสุรัตน์ จงดา และคุณพิรณต์ ชมธวัช ได้ศึกษาจากชิ้นส่วนของเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยโบราณที่ได้สะสมไว้ ซึ่งนำมาวิเคราะห์ตั้งแต่เรื่องของการใช้ผ้า สี สัดส่วนของชิ้นส่วน ลวดลาย วัสดุ และวิธีการปัก เพื่อทดลองสร้างขึ้นมาเป็นต้นแบบ คุณสุรัตน์ จงดา และคุณพิรณต์ ชมธวัช ได้นำผ้าไหม มาทดลองย้อมสีธรรมชาติ ได้สีสันทันและความงามมันของเนื้อผ้าที่เหมาะสม รวมถึงการเปลี่ยนผ้าซับในเป็นผ้าไหมแทนการใช้ผ้าดิบและผ้าโขนแบบเดิม ทำให้ชิ้นส่วนมีน้ำหนักเบา ไม่แข็งจนเกินไป การพัฒนาเครื่องแต่งกายในช่วงที่ 3 นี้ เป็นแนวทางในการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ

ภาพที่ 6 ภาพเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย จากคณะละครอาภรณ์งาม

Figure 6. Khon-Thai drama costumes from the Arporn Ngam Dance Theatre
Adapted from “Arporn Ngam Dance Theatre” by Peeramon Chomdhavat, 2020,
<https://www.facebook.com/profile.php?id=100035498756675&sk=photos>

4. ช่วงฟื้นฟูเครื่องละครหลวงร่วมกับมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ (ปี พ.ศ. 2548-ปัจจุบัน) สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้จัดสร้าง “เครื่องละครหลวง” ขึ้นใหม่ มีการระดมช่างและผู้เชี่ยวชาญ โดยตั้งคณะกรรมการขึ้นมาภายใต้การดูแลของมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ เพื่อค้นหาและระดมช่างและผู้เชี่ยวชาญทางด้านงานศิลปะมาช่วยกันสร้าง “เครื่องละครหลวง” ให้เป็นผลงานอันทรงคุณค่าประดับคู่บารมีแห่งแผ่นดินรัชกาลที่ 9 และจัดเป็นการแสดงโขนชุด สีกอินทรชิต ตอนพรหมาศ ขึ้นแสดงที่ศูนย์วัฒนธรรม ปี 2551 เป็นช่วงที่มีกระแสการฟื้นฟูและอนุรักษ์เครื่องแต่งกายละครไทยแบบโบราณ เพราะหลังจากรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ยังไม่เคยมีการทำนุบำรุงงานศิลปะเรื่องเครื่องแต่งกายโขน-ละครมาเป็นเวลาเกือบ 100 ปี

การจัดสร้าง “เครื่องละครหลวง” ในครั้งนี้สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้ทำการค้นคว้าข้อมูลทั้งเรื่องของลวดลายวัสดุที่ใช้ วิธีการปัก ซึ่งทางมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ได้ตั้งคณะกรรมการเพื่อดำเนินการสร้าง

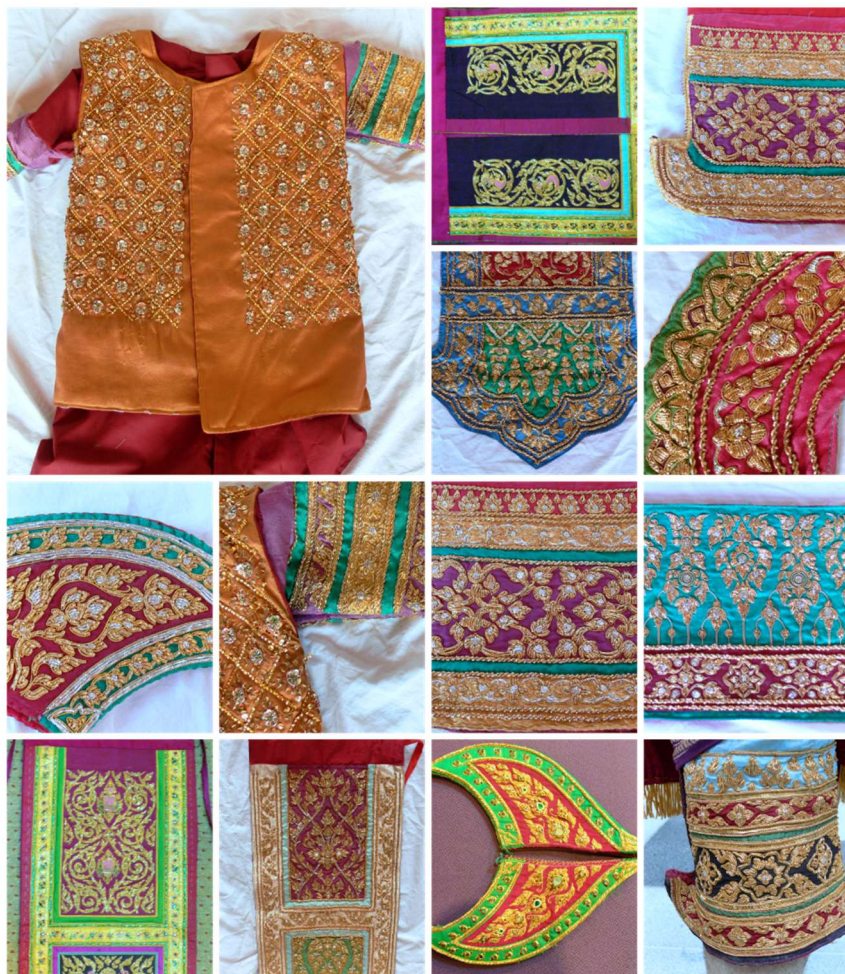
เครื่องแต่งกายในการแสดงครั้งนี้ หนึ่งใน คือ คุณพิรณท์ ชมธวัช คุณสุรัตน์ จงดา อาจารย์วีรธรรม ตระกูลเงินไทย และอาจารย์ธีรพันธุ์ จันทรเจริญ ทำหน้าที่ร่วมกับคณะผู้เชี่ยวชาญทาง นาฏศิลป์ไทย ในสร้างเครื่องแต่งกายสำหรับการแสดงโขนพระราชทาน

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา การแสดงโขนได้รับความนิยมอีกครั้ง จากพระราช เสาวนีย์ในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ที่ทรง จัดให้การแสดงโขนขึ้นมาอีกครั้ง โดยทรงให้จัดแสดงโขนชุดศึกอินทรีชิต ตอนพรหมาศ ขึ้น ณ ศูนย์วัฒนธรรม ทำให้การแสดงโขนกลับมาได้รับความนิยมอีกครั้ง และจากพระราชดำริส ที่ทรงรับสั่ง ทำให้เกิดช่างฝีมือในงานประณีตศิลป์เกิดขึ้นหลายแขนงด้วยกัน และแสดงอย่าง กระทั่งถึงปัจจุบัน (Towasakul, 2016)

ผลการวิเคราะห์ช่วงที่ 4 คุณสุรัตน์ จงดา ได้เข้ามาเป็นหนึ่งในคณะกรรมการโขน พระราชทานในมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ดำเนินงานในเรื่องการจัดการสร้างเครื่องแต่งกาย โขน-ละครไทย เพื่อการจัดแสดงโขน โดยเริ่มต้นศึกษาชิ้นส่วนเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ในอดีตที่ผ่านมา และได้ร่วมงานกับผู้เชี่ยวชาญทางด้านเครื่องแต่งกายละครไทย ทำให้เกิดการ สร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณอย่างจริงจัง

ในขั้นตอนการสร้าง มีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานให้สะดวกและรวดเร็ว เช่น การ ลอกลายปัก เดิมใช้การเขียนลายในกระดาษลอกลาย เปลี่ยนเป็นการใช้บล็อกสกรีน เพื่อลด ระยะเวลาในการลอกลาย การใช้ผ้าไหมเป็นผ้าซับในเพื่อลดความหนาของชิ้นงาน ทำให้ผ้า มีความพลิ้วไหวเพิ่มขึ้น การใช้วัสดุในการปักตามแบบวัสดุการปักแบบโบราณด้วยการนำเข้า จากต่างประเทศ เช่น ชายครุย ดิ้นเงิน ดิ้นทอง มีการสร้างเครื่องประดับด้วยการวิจิตรดูนโลหะ การลงยาบนเครื่องประดับ สำหรับลวดลายที่ใช้ในการปัก อาจารย์วีรธรรม ตระกูลเงินไทย เป็นผู้ออกแบบลวดลายปักทั้งหมด

ผลของการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยในช่วงนี้ ทำให้ผู้ชมได้เห็นเครื่องแต่งกาย โขน-ละครไทย ที่สร้างขึ้นตามแบบอย่างโบราณอย่างใกล้ชิดผ่านการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริม ศิลปาชีพ และเรียนรู้ขั้นตอนกระบวนการทำงานอย่างละเอียด โดย คุณสุรัตน์ จงดา เป็น ผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น รายการโทรทัศน์ สื่อโซเชียลมีเดีย สื่อออนไลน์ และนิทรรศการเบื้องหลังการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ

ภาพที่ 7 ชิ้นส่วนเครื่องแต่งกายโขนพระราชทานที่มีการออกแบบลวดลายการปักขึ้นมาใหม่
 Figure 7. Pieces of a Royal Khon costume with a new embroidery pattern design

ภาพที่ 8 นิทรรศการเครื่องแต่งกายยืนเครื่องตัวพระ-นาง โขนเฉลิมพระเกียรติ
หอศิลปวัฒนธรรมกรุงเทพมหานคร วันที่ 11 ตุลาคม 2552

Figure 8. An exhibition of customary male and female costumes at Khon Chaloem Phrakiat Bangkok Art and Culture Center, October 11, 2009

กระบวนการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยของบ้านเครื่องคุณสุรตน์ จงดา

กระบวนการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยของบ้านเครื่องคุณสุรตน์ จงดา ได้นำวิธีการสร้างแบบโบราณ โดยเฉพาะวิธีการปัก และวัสดุที่ใช้ในการปักตามแบบเครื่องแต่งกายที่ตกทอดมาถึงปัจจุบัน ซึ่งวัสดุที่คุณสุรตน์ จงดา เลือกใช้นั้นประกอบด้วย

1. ดิ้น เป็นวัสดุที่ใช้ในการปัก มีทั้งสีเงินและสีทอง ดิ้นเป็นวัสดุที่นำเข้ามาจากประเทศอินเดีย จะใช้ปักติดผ้าโดยวิธีปักจะปักตามลวดลายที่เขียนไว้ สำหรับตัวดิ้นจะมี 3 ลักษณะ ได้แก่ ดิ้นข้อ ดิ้นโปร่ง และดิ้นมัน

2. แถบเงิน-แถบทอง ใช้สำหรับการปักเดินเส้น และการปักแบ่งลายเป็นชั้น ๆ

3. กิมเจง คือไหมชนิดหนึ่ง ที่หุ้มด้วยเส้นทองหรือเส้นเงินอีกที ใช้สำหรับการปักเดินเส้น ลักษณะการปักมีทั้งปักแบบเดินเส้นเดียวหรือเดินเส้นคู่ตามลวดลาย กิมเจงมีขนาดเท่ากับเส้นด้าย ในบางครั้งจะนำกิมเจงมาถักเป็นเปียก่อนนำมาปัก

4. แล่ง เป็นแผ่นโลหะที่รีดจนบางเป็นเส้นยาว ใช้ในการปักโดยนำเส้นแล่ง 2 ชั้นมาพับให้เป็นมุมแหลม เรียกว่า “ถักนมสาว” ใช้สำหรับการปักเดินเส้นหรือปักเป็นขอบของชิ้นงานต่าง ๆ

5. ปีกแมลงทับ ใช้สำหรับการปักเป็นลายดอกไม้หรือปักเป็นจุดตามร่องของลาย

6. ลูกปัดและเลื่อม ใช้สำหรับการปักลวดลาย เช่นลายดอกไม้ หรือปักเดินเส้นเพิ่มสีสัน ในลายที่ออกแบบบนชิ้นงาน

7. ปุ่มปุด มีลักษณะคล้ายกับเลื่อม ใช้ปักเป็นดอกไม้ ประกอบกับลาย

ภาพที่ 9 วัสดุที่ใช้การสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา

Figure 9. Materials used to create Khon-Thai drama costumes of Surat Jongda's Costume House

ขั้นตอนการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา คล้ายกับการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครแบบโบราณ ดังนี้

1. การกำหนดสีเครื่องแต่งกาย เมื่อกำหนดเครื่องแต่งกายของตัวละครขึ้น ไม่ว่าจะ เป็นตัวพระหรือตัวนางแล้ว จะต้องกำหนดสี สีจะเป็นตัวกำหนดทั้งฐานะของตัวละคร อายุ วัย หรือตำแหน่ง เช่น ตัวอิเหนาจะใช้สีแดง พระรามใช้สีเขียว พระลักษมณ์ใช้สีเหลือง เป็นต้น

2. การออกแบบลวดลาย หลังจากที่ได้เลือกสีผ้าให้เข้ากับตัวละครแล้ว ขั้นตอนต่อไป จะเป็นการออกแบบลวดลาย สำหรับสัดส่วนของชิ้นส่วนเครื่องแต่งกาย เช่น เสื้อ สนับเพล่า อินทรธนู ห้อยหน้า ห้อยข้าง รัตตะเภา จะต้องมีส่วนให้เหมาะสมกับนักแสดง และผู้ที่สวมใส่

3. การเลือกวัสดุ อุปกรณ์ ในการปักเครื่องแต่งกายละครไทยนั้น มีวัสดุหลักคือ ดิ้นข้อ ดิ้นโปร่ง แต่การปักเครื่องแต่งกายของคุณสุรัตน์ จงดานั้นมีการศึกษาจากชิ้นส่วน เครื่องแต่งกายที่เป็นของเก่าของโบราณหรือเปลี่ยนวัสดุบางชิ้นให้เหมาะสม เช่น มีการใช้ คริสตัลที่มีความแวววาวกว่านำมาใช้แทนลูกปัดหรือพลอยสีต่าง ๆ วัสดุหลักในการปักของ

บ้านเครื่องคุณสุรรัตน์ จงดา จะประกอบไปด้วย ดิ้นข้อ ดิ้นโปร่ง ดิ้นมัน แถบเงิน-ทอง แล่งเงิน-ทอง กิมเจง โหม บุ่มปุด เลื่อม ปีกแมลงทับ เป็นต้น

4. การเลือกผ้า ผ้าที่ใช้ในการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยของบ้านเครื่องคุณสุรรัตน์ จงดา จะมีความแตกต่างจากเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งนิยมใช้ผ้าตัวสีต่าง ๆ ที่มีขายในท้องตลาดมาเป็นผ้าสำหรับการปัก ซึ่งผ้าตัวนี้มีความมันและมีสีที่ฉูดฉาด แต่คุณสุรรัตน์ จงดา จะเลือกใช้ผ้าไหม เนื่องจากเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยของโบราณนั้นใช้ผ้าไหมเป็นผ้าในการตัดเย็บ มีสีสันทันไม่ฉูดฉาด และมีความงดงามในตัวเนื้อผ้า โดยเลือกใช้ผ้าไหมไทย ผ้าไหมอินเดียและผ้าไหมจีน ซึ่งมีคุณสมบัติคือความเบาบางเมื่อปักวัสดุลงไป และซับผ้าแล้วจะทำให้เครื่องแต่งกายไม่หนาและหนักเกินไป

5. การเขียนลาย เมื่อกำหนดผ้าที่ใช้ในการปักแล้ว ขั้นตอนต่อไปจะเป็นการเขียนลาย ซึ่งเป็นลายที่ใช้ในการปัก คุณสุรรัตน์ จงดา ได้แนวคิดเกี่ยวกับการออกแบบลายที่ใช้ปักมาจากภาพจิตรกรรมลายไทย และจากหุ่นวังหน้าของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ซึ่งเป็นลายปักที่อยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ลายที่เขียนจะเป็นการผูกลาย เช่นลายดอกไม้ ลายช่อดอก ลายไม้เลื้อย และใช้วิธีการปักโดยนำวัสดุต่าง ๆ มาปักเป็นดอก เป็นช่อ ซึ่งลายที่นำมาส่วนใหญ่ก็เป็นลายเดิมที่มีอยู่จากภาพจิตรกรรมและจากลายปักเครื่องแต่งกายของหุ่นวังหน้า

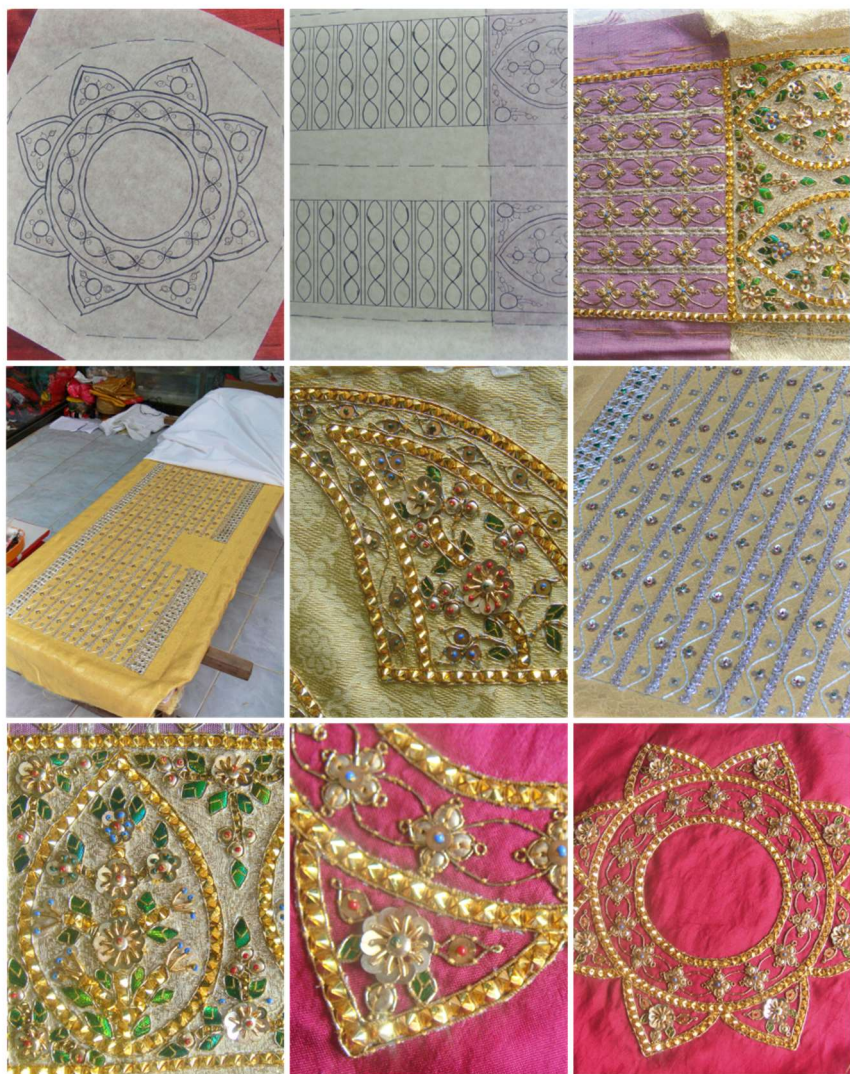
6. การขึ้นสะดึงและการวางผ้า เป็นการเตรียมก่อนการปักผ้า การขึ้นสะดึงเป็นการทำให้ผ้าตึงด้วยกรอบไม้รูปสี่เหลี่ยม เพื่อความสะดวกในการปัก อีกทั้งทำให้ผ้าและลายปักไม่ย่น โดยมากแล้วช่างปักจะต้องสร้างสะดึงเอง ขนาดของสะดึงขึ้นอยู่กับชิ้นงานที่ต้องการปัก ซึ่งไม่ได้กำหนดขนาดของสะดึงไว้ตายตัว และจะต้องมีช่างตั้งรองสะดึงไว้ด้านล่างเพื่อวางสะดึง ความสูงของตั้งไม้จำกัดขึ้นอยู่กับความสะดวกของช่างปัก วิธีการขึ้นสะดึงที่นิยมจะมีอยู่ 2 แบบคือ การขึ้นสะดึงด้วยท่อนไม้ และการขึ้นสะดึงด้วยกรอบรูป

7. การลอกลาย จะเขียนลายที่กำหนดไว้บนกระดาษลอกลาย ซึ่งเป็นกระดาษที่มีลักษณะบางและสามารถเห็นทะลุอีกด้านได้ ในการเขียนลายนั้นจะใช้ดินสอหรือปากกา ลอกลายจากลายต้นฉบับหรือลายที่เขียนมาใหม่ แล้วจึงนำไปเย็บติดกับผ้าที่วางไว้บนสะดึง การลอกลายในปัจจุบันนิยมทำกัน 3 แบบคือ การลอกลายโดยใช้กระดาษลอกลาย การลอกลายโดยใช้การพิมพ์สกรีน และการลอกลายโดยวาดลงบนผ้า

8. การปัก หลังจากเตรียมทุกชั้นที่ผ่านมา ขั้นตอนการปักเป็นงานฝีมือต้องใช้ทักษะการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ วิธีการปักผ้าและเครื่องแต่งกายของคุณสุรรัตน์ จงดา มีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์โดยหลังจากออกแบบลวดลายและวางผ้าบนสะดึงแล้ว จะเลือกใช้วัสดุต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับลายที่ออกแบบไว้ ซึ่งลายนั้นมีการใช้วัสดุที่หลากหลาย เช่น ดินข้อ ดินโปร่ง ดินมัน ไหมจีน กิมเจง แล่งเงินแล่งทอง ปักแมลงทับ บุ่มปุด เลื่อม เป็นต้น รวมทั้งวิธีการปักของคุณสุรรัตน์ จงดา ได้นำวิธีการปักแบบโบราณมาใช้ เช่น การถักไหมทอง การปักด้วยปักแมลงทับ การพับแล่ง การปักหักทองขวาง

9. การลงแป้ง จุดประสงค์ของการลงแป้งเพื่อให้ชิ้นงานที่ปักเข้ารูปทรง มีความแข็งแรงไม่บิดเบี้ยว หลังจากจากที่ตัดออกจากสะดึง การลงแป้งแต่เดิมจะใช้แป้งมันละลายน้ำแล้วตั้งไฟให้ละลายมีความเหนียวกลายเป็นแป้งเปียก จากนั้นจะทาไปที่ด้านหลังของผ้าที่ปักไว้ นั่นคือด้านของผ้าดิบ ข้อเสียของการใช้แป้งเปียกนั้น นอกจากชิ้นงานจะมีความแข็งกระด้างแล้วยังทำให้แมลงที่มากินเนื้อผ้าจนเป็นรู เนื่องจากแป้งเปียกนั้นเป็นอาหารอย่างดีของแมลง คุณสุรรัตน์ จงดา จึงคิดวิธีที่ทำให้ผ้าไม่แข็งกระด้างและไม่มีแมลงมารบกวน โดยใช้กาวลาเท็กซ์ (Latex Glue) แทนเฉพาะจุดที่เป็นปมของด้ายเท่านั้น โดยไม่ได้ทาทั้งผืน ดังนั้นผ้าไม่เกิดความแข็งกระด้าง

10. การซับผ้า เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย การซับผ้านั้น นิยมใช้ผ้าโทเรซึ่งเป็นผ้าใยสังเคราะห์ที่มีความทนทาน มีสีสันใกล้เคียงกับผ้าตัวน เย็บเพื่อปิดรอยปักด้านหลังของผ้า โดยตัดผ้าซับในให้มีขนาดเท่ากับผ้าที่ปักและเย็บให้ติดกัน เครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรรัตน์ จงดา โดยมากจะใช้ผ้าไหมเป็นผ้าชนิดเดียวกันกับที่ใช้ในการปักเช่นกัน

ภาพที่ 10 ผลงานการปักเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย บ้านเครื่องคุณสุรัตน์ จงดา
 Figure 10. Embroidery work of Khon-Thai drama costumes at Surat Jongda's
 Costume House

กระบวนการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยของบ้านเครื่องคุณสุรรัตน์ จงดา เป็นการปักเครื่องแต่งกายอย่างโบราณ ให้มีความใกล้เคียง เพื่อความวิจิตร แต่ก็มีข้อจำกัดของระยะเวลา และงบประมาณดังนั้นจึงมีการปรับเปลี่ยนวัสดุให้เหมาะสม โดยไม่สามารถใช้วัสดุทั้งหมดได้อย่างแบบโบราณ เช่นการใช้พลอย อัญมณี การใช้เครื่องประดับโลหะลงยาปักประดับ และอื่น ๆ จึงมีการเลือกวัสดุทดแทนที่ใกล้เคียงและมีราคาที่เหมาะสมกว่านำมาใช้ รวมทั้งคุณสุรรัตน์ จงดา ยังศึกษาค้นคว้า วิธีการปักแบบโบราณมาใช้เพื่อเป็นการรื้อฟื้นวิธีการปักแบบโบราณที่ปรากฏบนชิ้นส่วน เครื่องแต่งกายต่าง ๆ ซึ่งถือว่าคุณสุรรัตน์ จงดา เป็นผู้หนึ่งที่อนุรักษ์ และทำให้งานปักผ้าแบบโบราณที่เกือบจะสูญหาย กลับมาให้เยาวชนรุ่นต่อไปได้เห็นคุณค่า และภูมิปัญญาของช่างฝีมือของไทย

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาเรื่องพัฒนาการรูปแบบเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยบ้านเครื่องคุณสุรรัตน์ จงดา พบว่าคุณสุรรัตน์ จงดา มีความสนใจในเรื่องการแต่งกายละครไทย มาจากการได้เห็นเครื่องแต่งกายละครไทยในวัยเยาว์ ต่อมาเลือกเรียนต่อระดับอุดมศึกษาด้านนาฏศิลป์ ได้เรียนรู้การสร้างเครื่องแต่งกายละครไทยจากบ้านเครื่องต่าง ๆ และครูผู้เชี่ยวชาญทำให้คุณ สุรรัตน์ จงดา เริ่มสร้างและพัฒนาารูปแบบการแต่งกายโขน-ละครไทย มาโดยตลอดเวลา

การพัฒนาารูปแบบการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่อง คุณสุรรัตน์ จงดา จากอดีตจนถึงปัจจุบัน คุณสุรรัตน์ จงดา เริ่มต้นจากความสนใจ นำไปสู่การเรียนรู้กับครูผู้เชี่ยวชาญ การฝึกปฏิบัติ ศึกษาค้นคว้า ทดลองสร้างเครื่องแต่งกายเพื่อนำไปใช้งานในหลาย ๆ โอกาส และรับฟังข้อเสนอแนะ นำข้อผิดพลาดจากทดลองไปปรับปรุงการสร้างเครื่องแต่งกายอีกหลายครั้ง

จากอดีตที่ผ่านมาผลงานการสร้างเครื่องแต่งกายของคุณสุรรัตน์ จงดา มีลักษณะเฉพาะคือ ใช้วิธีสร้างเลียนแบบเครื่องแต่งกายแบบโบราณโดยศึกษาชิ้นส่วนจากเครื่องแต่งกายของหุ่นหลวงในอดีต ผลงานในช่วงแรกยังไม่ได้รับความนิยม เนื่องจากผู้ชมยังคุ้นชินกับเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบอย่างสมัยนิยม จึงไปสู่การพัฒนาารูปแบบและกระบวนการสร้างเครื่องแต่งกายทั้งลวดลายที่นำมาจากภาพจิตรกรรม จากเอกสารภาพถ่ายโบราณ การเลือกวัสดุแบบเดียวกับงานแบบโบราณและวัสดุทดแทน เช่น ลูกปัด หินสี รวมทั้งวิธีการปักที่มี

การศึกษารื้อฟื้นการปักแบบโบราณ จากชิ้นงานเครื่องแต่งกายโขน-ละครและเครื่องแต่งกายหุ่นหลวง ในพิพิธภัณฑ์ นอกจากนี้ยังได้สร้างช่างฝีมือรุ่นใหม่ที่มีคุณภาพเพื่อสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาของช่างปักในอดีต ในลักษณะของงานหัตถศิลป์เชิงพาณิชย์อีกด้วย

ปัจจัยที่ส่งผลให้การพัฒนารูปแบบเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยในแต่ละช่วงมีความโดดเด่นเป็นผลมาจาก

1. การจัดจ้างสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยสำหรับการแสดง ที่มีอยู่ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นวัสดุ ลวดลาย ระยะเวลาและงบประมาณ รวมทั้งผู้ว่าจ้างต้องการความโดดเด่นบนเวที และการแสดงในระยะไกล ทำให้รูปแบบเครื่องแต่งกายใช้วัสดุที่ให้ความแวววาว และดึงดูดสายตาผู้ชม ด้วยงบประมาณที่จำกัด

2. การส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบย้อนยุคสมัยรัตนโกสินทร์ ทำให้คุณสุรตน์ จงดา เริ่มศึกษา ลวดลาย และวิธีการปักแบบโบราณ โดยศึกษาจากภาพจิตรกรรม ชิ้นส่วนเครื่องแต่งกายหุ่นหลวงในพิพิธภัณฑ์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบด้านลวดลายเป็นจุดสำคัญ

3. การฟื้นฟูเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณ สู่อารยชน โดยมีการศึกษาเพิ่มเติมในเรื่องของวัสดุ วิธีการปัก สัดส่วนและขนาด

4. การรื้อฟื้นการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ในการแสดงโขนมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพ ตามแบบเครื่องละครหลวง จากพระราชเสาวนีย์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เป็นช่วงที่มีกระแสการฟื้นฟูและอนุรักษ์เครื่องแต่งกายละครไทยแบบโบราณอย่างจริงจังเพื่อให้เป็นมรดกของไทย

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ในการพัฒนารูปแบบการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยของบ้านเครื่องคุณสุรตน์ จงดา ได้แก่

1. ความต้องการการรื้อฟื้นรูปแบบเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณ จากหลักฐานชิ้นส่วนของที่เครื่องแต่งกายที่ถูกเก็บรักษาในพิพิธภัณฑ์ จากภาพถ่ายโบราณ จากภาพจิตรกรรม จะปรากฏลวดลาย วัสดุที่ใช้ในการสร้าง ที่นอกเหนือไปจากเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ตามสมัยนิยมที่สืบทอดกันมาในปัจจุบัน

2. การสร้างเอกลักษณ์ของเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ของบ้านเครื่องคุณสุรรัตน์ จงดา เช่น การออกแบบลวดลายปัก การเลือกวัสดุในการปัก และวิธีการปักผ้า ที่ได้รับการถ่ายทอดจากสกุลช่างต่าง ๆ รวมทั้งการศึกษาค้นคว้าจากงานปักผ้าแบบโบราณ

จากการที่คุณสุรรัตน์ จงดา ได้ออกแบบและสร้างสรรค์การแสดงให้กับหน่วยงานต่าง ๆ และได้มีโอกาสสนองพระราชเสาวนีย์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์เครื่องแต่งกายโขน-ละครไทยแบบโบราณ จนกระทั่งเกิดความคิดที่จะสร้างเครื่องแต่งกายไว้ใช้สำหรับการแสดง เพื่อให้เหมาะสมกับการแสดงที่ออกแบบไว้ จึงได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลตามหลักวิชาการ และทำงานร่วมกับผู้ที่มีความรู้แขนงต่าง ๆ ได้รับคำแนะนำ ทดลองสร้างโดยลองผิดลองถูก ปรับปรุงหลายครั้งจนได้งานวิจิตรศิลป์ที่กำลังจะสูญหายกลับฟื้นคืนมาเป็นที่รู้จักของคนไทยอีกครั้ง

การพัฒนารูปแบบเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย บ้านเครื่องคุณสุรรัตน์ จงดา ได้มีศึกษารูปแบบ และกรรมวิธีการสร้าง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Jongda S. (2013) ได้ศึกษาเรื่องศิลปกรรมพัสดราภรณ์โขนละคร พบว่าความงามของเครื่องแต่งกายโขนละครต้องคำนึงถึงสัดส่วน โครงสร้างเครื่องแต่งกายโขนละครได้พัฒนามาจากเครื่องแต่งกาย ในชีวิตจริงของบุคคลชั้นสูงในสังคมสมัยโบราณ มีวิธีการปักและวัสดุที่ใช้ในการปักลวดลายที่หลากหลาย ปัจจุบันมีรูปแบบวิธีการปักน้อยลงและได้พยายามฟื้นฟูเครื่องแต่งกายโขนละครแบบโบราณขึ้นมาใหม่ ซึ่งเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการสร้างเครื่องแต่งกายโขน-ละครไทย ขึ้นในปัจจุบัน อีกทั้งการเลือกใช้วัสดุทดแทนในการใช้สร้างเครื่องแต่งกายก็ต้องสัมพันธ์กับ งบประมาณ และระยะเวลาการผลิต จึงจำเป็นต้องนำนวัตกรรมมาใช้ในการสร้างซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Towasakul T. (2016) ได้ศึกษาเรื่องของวัสดุทดแทนและนวัตกรรมจากการสร้างศิราภรณ์หัวโขน พบว่า การเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการใช้วัสดุทดแทนและนวัตกรรมในการสร้างศิราภรณ์หัวโขนของช่างทำหัวโขนในปัจจุบัน เป็นการตอบสนองความต้องการของนักแสดง สถานศึกษาที่มีความต้องการหัวโขนสำหรับการแสดงโขนในราคาที่สามารจับต้องได้ อีกทั้งยังช่วยลดระยะเวลาในการสร้างหัวโขนให้น้อยลง และได้ปริมาณหัวโขนที่มากขึ้น

และอีกประการหนึ่งคุณสุรัตน์ จงดา เป็นผู้มีความชำนาญด้านหนึ่งในปัจจุบันที่ทำให้เครื่องแต่งกายละครแบบโบราณได้ย้อนกลับมาให้เยาวชนได้รู้จักและเห็นอีกครั้ง จากความสนใจในเรื่องเครื่องแต่งกายละครไทย ทำให้ภูมิปัญญาการสร้างเครื่องแต่งกายเป็นการอนุรักษ์มรดกอีกแขนงหนึ่ง มีรวบรวมความรู้และการถ่ายทอดในกลุ่มเยาวชน นักศึกษา บุคคลทั่วไป ในฐานะของครูและวิทยากรผู้ให้ความรู้ด้านเครื่องแต่งกายไทย-ละครไทย เผยแพร่ความรู้ในนิทรรศการ รายการโทรทัศน์ ทางสื่อโซเชียลมีเดีย และที่สำคัญคุณสุรัตน์ จงดา ได้สนองพระราชดำริของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ในการฟื้นฟูและอนุรักษ์เครื่องแต่งกายไทย-ละครไทยแบบโบราณ มรดกของชาติให้คงอยู่ต่อไป

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1. ควรมีการจัดเก็บข้อมูลในลักษณะของภาพเคลื่อนไหวเพิ่มเติม เพื่อเห็นถึงวิธีและขั้นตอนการสร้างอย่างละเอียดเป็นรูปธรรม และเข้าใจต่อการอธิบายเมื่อกล่าวถึงกรรมวิธีในการสร้างแต่ละขั้นตอน
2. ศึกษาและพัฒนาในเรื่องของการใช้วัสดุทดแทน วิธีการสร้างและตัดเย็บ การนำนวัตกรรมหรือเทคโนโลยีมาพัฒนาการสร้างเครื่องแต่งกายแบบดั้งเดิมเพื่อลดต้นทุนและประหยัดระยะเวลาการสร้าง ตอบสนองความต้องการของผู้ใช้งานที่มีงบประมาณที่จำกัด เช่น กลุ่มชมรมในโรงเรียน

เอกสารอ้างอิง

- BBC NEWSTHAI. (2018). Asian Games: Looking back on past achievements of Thai athletes. *Online BBC NEWSTHAI*. Retrieved from <https://www.bbc.com/thai/features-45282855>
- Vongverat B. (2008). *Collections of Khon and Lakorn Costumes : a Case Study Khun Ratana's House*. (Master's Degree). Chulalongkorn University, Bangkok.
- Damrong Rajanubhab, Prince (1964). *Legend of Adonis drama*. (4th ed). Phra Nakhon: Klang Wittaya Publishing House.

- Jongda S. (2013). *The Art of Khon lakhon Costumes*. (Doctoral Dissertation). Mahasarakham University, Mahasarakham.
- Jongda S. (2021, December 10). *Interviewed by Towasakul T.* [Tape recording], Tongphoon Village, Bangkok.
- Thaiticketmajor. (2022) Khon Sala Chalermkrung. *Online Thaiticketmajor*. Retrieved From <https://www.thaiticketmajor.com/performance/khon-thai-masked-dance-sala-chalermkrung-2019.html>
- Towasakul T. (2016). *Industrial Arts and the Innovation of Khon Mask Production* (Doctoral Dissertation). Mahasarakham University, Mahasarakham.
- Yupho D. (1988). *Dance art or Thai classical dance guide*. (2th ed). Bangkok: Fine Arts Department.